

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՐԻՔԵԿՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու
ԵՊՀ կառավարման և գործարարության ամբիոնի պրոֆեսոր
էլ. փոստ՝ samalja@yahoo.com

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

***Հայաստանի հասարակական-տնտեսական կառավարման
հիմնախնդիրները և ժամանակակից մոտեցումները***

Գլոբալ զարգացումների արդի ժամանակահատվածում տնտեսական համակարգերի առավել դինամիկ, ճկուն և բազմազանեցված նկարագիրն ուղեկցվում է մրցակցության ուժեղացմամբ և համաշխարհային շուկայում անընդհատ ծագող բազմաթիվ դժվարություններով (տնտեսության համակենտրոնացման բարձր մակարդակը՝ արդյունաբերական հսկաների տեսքով, կապիտալի և աշխատանքի միջազգային միգրացիայի արագացող տեմպերը, ֆինանսական լուրջ տեղաշարժերն ու անհավասարակշռությունները և այլն): Իրադրությունն ավելի է բարդանում հասարակական-քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններում տեղ գտած արմատական տեղաշարժերի հետևանքով:

Ստեղծված իրավիճակում գրեթե բոլոր հետխորհրդային երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի կառավարման համակարգերը, ամբողջ անցումային ժամանակահատվածում ենթարկվելով լուրջ տեղաշարժերի, դեռևս գտնվում են փնտրտուքի մեջ:

Կառավարման ամուր համակարգի ձևավորման հրամայականի պայմաններում առաջնահերթ կարևորվում են հասարակական-տնտեսական զարգացման տարբեր շերտերում առաջացող խնդիրների բացահայտման և դրանց հաղթահարումն ապահովող միջոցառումների ճիշտ համադրման, ինչպես նաև այդ համատեքստում կառավարման համապատասխան ձևաչափերի, սկզբունքների ու մոտեցումների հստակեցման անհրաժեշտությունը:

Հասարակական-տնտեսական հարաբերությունների արդի դրսևորումները և նոր մոտեցումները

Հետանցումային շարունակական փոփոխությունների ներքո Հայաստանում առանձնապես լուրջ են *հասարակական-տնտեսական հարաբերություններում* տեղի ունեցող տեղաշարժերը և դրանցով պայմանավորված խնդիրները: Հասարակական-տնտեսական հարաբերությունների արդի զարգացումների պայմաններում, երբ վարչարարական մեթոդներն աստիճանաբար (թեկուզ՝ շատ դանդաղ) փոխարինվում են մտավոր մեթոդներով, առանձնահատուկ կարևորվում են հետևյալ խնդիրները.

- կառավարման բուրգի մակարդակային աստիճանների նվազեցում և բուրգի հարթեցում,

- կառավարողների և կառավարվողների միջև մտավոր զարգացվածության ու կրթվածության մակարդակների ճեղքվածքի նվազեցում՝ պայմանավորված գիտելիքի գործոնի կարևորմամբ և բարձրորակ կադրերի դերի մեծացմամբ,

- կառավարողների և կառավարվողների փոխազդեցությունների հակասական բնույթի հարթեցում և փոխհամաձայնության ու համագործակցության ակտիվացում,

- կառավարման գործընթացում կառավարվող սուբյեկտի հետ առողջ հետադարձ կապի ապահովում ոչ միայն հասարակական վերահսկման, այլև երկրի զարգացմանն ուղղված գործընթացները ճիշտ գնահատելու ու սատարելու անհրաժեշտության տեսանկյունից,

- մի խոսքով՝ հայ մարդու, հայ հասարակության յուրաքանչյուր անդամի դերի կարևորում և երկրի կառավարման գործընթացներին նրա առավելագույն ներգրավվածության ապահովում:

Դիտարկված խնդիրներն իրենց հերթին ենթադրում են երկու՝ խիստ փոխկապակցված, համակարգային խնդիրների հաղթահարում.

- երկրում իրականացվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության, կառավարողների կողմից կայացվող որոշումների թափանցիկության, ինչպես նաև դրանց մատչելիության ու հասանելիության մակարդակի բարձրացման ապահովում,

- հասարակության և անհատի կրթվածության ու տեղեկացվածության մակարդակի բարձրացում, և այդ ճանապարհով երկրի կառավարման գործընթացում հասարակության արդյունավետ ներգրավման ապահովում:

Ցավոք, այս տեսակետից հայ հասարակության դիրքը դեռևս շարունակում է մնալ թույլ: Չկա ստեղծված իրավիճակներին հասարակության կողմից արագ արձագանքելու բավարար կարողություն և ճկունություն: Ոչ կենսունակ և ինչ-որ տեղ նաև ինքնանպատակ է պետության կողմից ցուցաբերվող կապը հասարակության հետ: Մի խոսքով՝ պետություն-հասարակություն կապը մեր երկրում շատ թույլ է և չի նպաստում արդի խնդիրների լուծմանը, հետևաբար՝ առաջընթացին: Մինչդեռ այսօր արդեն իսկ ակնհայտ է, որ միայն կայացած հասարակությունն է ունակ իր համապատասխան ինստիտուտներով դառնալ երկրի զարգացման շարժիչ ուժը: Այսպիսով կառավարման գործընթացներում հասարակության ներգրավվածությունը և հասարակական կարծիքի կարևորումն այսօր օբյեկտիվ պահանջ է թե՛ *հասարակական վերահսկման*, թե՛ երկրում տեղի ունեցող գործընթացների համար հասարակության պատասխանատվության բարձրացման տեսանկյունից: Հաշվի առնելով ասվածը՝ այսօր՝ առավել քան երբևէ, արդիական է դարձել պետություն-հասարակություն արդյունավետ փոխհամագործակցության խնդիրը և հասարակական-տնտեսական կառավարման համակարգում *«երկու աչքի» սկզբունքի ներդրման ու հետևողական կիրարկման հարցը*՝ որպես նշված խնդիրների հաղթահարման կարևոր գրավական: Սա նշանակում է, որ *անցումը հասարակական զարգացման որակական նոր մակարդակին ու նոր մարդու ձևավորումն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես հասարակական-տնտեսական կառավարման կարևոր գերակայություն*: Միայն նման մոտեցման դեպքում պետություն-հասարակություն և պետություն-տնտեսություն փոխհամագործակցությունը

կարող է դառնալ լուրջ նախադրյալ՝ զարգացման առավել արդյունավետ հետազոծի անցնելու և ամենարդյունավետ ուղիով այդ նպատակին հասնելու համար: Այստեղ առանձնահատուկ կարևորվում է պետության դերը:

Կառավարման նոր ձևաչափը. պետության դերն այդ համատեքստում

Հասարակական-տնտեսական զարգացման պատմական փորձը վկայում է տնտեսության, հասարակության ու պետության սերտ փոխկապվածության մասին: Այն տարբեր ժամանակահատվածներում ունենալով տարբեր դրսևորումներ՝ պայմանավորել է երկրի կառավարման գործում պետական միջամտության բնույթն ու բովանդակությունը: Այս տեսակետից բավական հետաքրքիր է հայաստանյան հետանցումային փորձը: Շուկային անցման սկզբնական փուլում այնպիսի համոզմունք էր իշխում, որ շուկան ինքն իրենով ընդունակ է լուծելու հասարակության առջև ծառայած սոցիալ-տնտեսական խնդիրները: Ազգային տնտեսության արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղին տնտեսական կյանքում պետության դերի արագընթաց նվազումն է, որը, իհարկե, իրական կյանքում չհիմնավորվեց: Ճիշտ հակառակ մոտեցումն է դրսևորվել հետճգնաժամային արդի զարգացումների ներքո. պետության դերն այսօր ավելի քան ակտիվ է, իսկ տնտեսության, հատկապես ձեռնարկատիրական գործունեության պետական աջակցությունը դիտարկվում է որպես պետության կարևորագույն գործառույթ: Ավելին՝ լայն հնչեղություն է ստացել պետության և մասնավոր հատվածի համագործակցության գաղափարը (հանրային-մասնավոր համագործակցություն-ՀՄՀ)՝ որպես պետության և մասնավոր հատվածի ինստիտուցիոնալ և կազմակերպական որոշակի միավորում, որի նպատակն է իրականացնել հանրային կարևոր նշանակություն ունեցող նախագծեր՝ տնտեսության կարևորագույն ճյուղերի զարգացումից մինչև հանրային ծառայությունների մատուցում: ՀՄՀ տարատեսակ ձևերի հախուռն զարգացումն ամբողջ աշխարհում, դրանց լայն տարածումը տնտեսության ամենատարբեր հատվածներում թույլ է տալիս պետության և ձեռներեցության համագործակցությունը դիտարկել որպես ժամանակակից խառը տնտեսության ուրույն դրսևորում:

ՀՄՀ-ի արդիականությունը Հայաստանում պայմանավորված է երկու կարևոր հանգամանքով.

- անհրաժեշտ է զարգացնել ենթակառուցվածքները՝ տնտեսական աճ ապահովելու և աղքատությունը կրճատելու համար,
- պետական բյուջեն ի վիճակի չէ իր վրա վերցնելու բոլոր ծախսերը:

Հայաստանում առկա է ՀՄՀ տարատեսակ ձևերի կիրառման և զարգացման մեծ ներուժ: Այստեղ կարևորը *պետության և ձեռներեցության միջև համագործակցության ճիշտ ընկալումն է*: արդյունավետ համագործակցությունն իրատեսական է միայն երկրի հետագա ռազմավարական զարգացման հստակության և կանխատեսելիության պարագայում: Այս տեսակետից կարևոր է *ճիշտ սահմանել պետության դերը՝ ոչ միայն որպես գլխավոր կարգավորողի, այլև որպես հանրային շահերի և կարիքների ներկայացուցչի և պաշտպանի*: Ընդ որում՝ պետական քաղաքականությունն արդյունավետ է լինում այն դեպքում, երբ համընկնում են պետության և ձեռներեցության նպատակներն ու հետաքրքրությունները: Այստե-

ղից էլ հենց բխում է ձեռներեցության խթանմանն ու զարգացմանն ուղղված պետության ռազմավարությունն ու մարտավարությունը: Բազմաշերտ հարաբերությունների այս համալիրում առանձնապես կարևորվում են *պետություն-հասարակություն արդյունավետ փոխհարաբերությունները*: Բավարար կրթված և իրազեկված հասարակությունը, ըստ էության, հասկանալով իր դերը հասարակական, քաղաքական և տնտեսական հարաբերություններում, կկարողանա ճիշտ ըմբռնել կառավարչական որոշումների կայացման հիմքում ընկած տրամաբանությունը: Սա առանձնապես կարևոր է տնտեսական քաղաքականության և պետական կարգավորման իրականացման տեսակետից, քանի որ *ընկալված ու վստահելի իշխանություններն ավելի հեշտ ու նպատակային են իրագործում տնտեսական քաղաքականության ապահովման իրենց խնդիրները*:

Ընդհանրացնելով կարելի է ներկայացնել երկրի *կառավարման ձևաչափը* հասարակական-տնտեսական բազմաշերտ հարաբերությունների ամբողջական տրամաբանության ներքո, մասնավորապես.

- հասարակական-տնտեսական կառավարման համակարգում պետության դերի մեծացում,

- հանրային-մասնավոր համագործակցության՝ ՀՄՀ զարգացումը՝ որպես ժամանակակից խառը տնտեսության ուրույն դրսևորում:

Կառավարման արդյունավետության ապահովման տեսակետից առանձնացվել են հետևյալ հենքային մոտեցումները.

- տնտեսության մեջ կառավարող և կառավարվող սուբյեկտների իրավասությունների և պատասխանատվության հստակեցում,

- պետական կառավարման գործընթացներում հասարակության առավելագույնս ներգրավում և հասարակության յուրաքանչյուր անդամի դերի մեծացում, ինչն էլ իր հերթին նշանակում է պետական քաղաքականության մատչելիության ու հասանելիության ապահովում, ինչպես նաև պետության ու հասարակության փոխվստահություն և փոխհամագործակցություն:

Ամփոփելով կարելի է փաստել, որ մի կողմից տնտեսության ձևն անմիջականորեն ածանցյալ է հասարակության ձևից, և այս իմաստով տնտեսության ձևափոխությունը սերտորեն առնչվում է հասարակության ձևափոխմանը, մյուս կողմից՝ տնտեսության վիճակն անմիջականորեն պայմանավորում է հասարակության վիճակը: Իսկ այս ամենն էլ իրենց հերթին պայմանավորում են հասարակական-տնտեսական կառավարման բովանդակությունը:

Մշակույթը՝ որպես հասարակական-տնտեսական կառավարման հենք

Ներկայումս տեղի ունեցող խորը հասարակական-տնտեսական վերափոխումները կարելի է սահմանել որպես նոր տիպի՝ հոգևոր հասարակության ձևավորման փուլ¹, քանի որ այսօր ոչ նյութական, մասնավորապես մշակութային ու բարոյահոգեբանական գործոնները սկսել են ավելի որոշիչ ազդեցություն ունենալ հասարակական կեցության և նրա բոլոր (տնտեսական, սոցիալական, էկոլո-

¹ Տե՛ս Սարիբեկյան Ա., Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը. հաղթահարման ուղիները և հետ-ճգնաժամային զարգացումները, Երևան, 2010, էջ 277-281:

գիական, ժողովրդագրական) ձևափոխումների (մոդիֆիկացիաների) վրա: Այսինքն՝ քաղաքակրթության զարգացման ներկա փուլին բնորոշ է ծանրության կենտրոնի տեղափոխում տնտեսական գործոններից դեպի ոչ տնտեսական, ոչ նյութական գործոնները: Իհարկե, այստեղ չի կարելի անտեսել այն փաստը, որ՝

- տեղեկատվությունը վերածվել է հասարակական-տնտեսական զարգացման լրջագույն ռեսուրսի,

- երկրներից շատերն արագորեն փոխում են իրենց սոցիալական նկարագիրը. առավել դինամիկ և արդյունավետ է դառնում տնտեսությունը, որոշակիորեն բարձրանում է բնակչության կյանքի որակը:

Այս պայմաններում բացվում են ռեսուրսներով ապահովելու նոր հնարավորություններ՝ կապված կառավարման գործընթացում սիներգետիկ էֆեկտների որոնումների հետ: Նրանք ունեն տեղեկատվական բնույթ և լրացնում են անհասանելի նյութական ռեսուրսները: Նման մոտեցումը կառավարման գործընթացում արդիականացնում է ռեսուրսային ապահովման խնդիրը՝ նրանց մեջ առաջնահերթ կարևորելով ոչ նյութական ակտիվները: Այստեղ հատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում մշակույթի ոլորտը, որը նեղ իմաստով ընկալվում է որպես կազմակերպչական մշակույթ, իսկ լայն իմաստով՝ որպես ազգային, էթնիկ և համայնքային մշակույթ:

Ժամանակակից քաղաքակրթության տեղեկատվայնացման գործընթացների լույսի ներքո հարկ է վերանայել ավանդական պատկերացումը մշակույթի՝ որպես սպառման, այսինքն՝ գործունեության բացառապես ծախսատար ոլորտի մասին: Հայաստանի զարգացման ներկա պայմաններում ավելի ու ավելի արդիական է դառնում հասարակական-քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական գործընթացներում մշակույթի դերի և տեղի հստակեցման հարցը: Արդիական է նաև սոցիալ-տնտեսական զարգացման ռեսուրսային ապահովվածության գործընթացում մշակութային բաղադրիչի ներդրման անընդհատ աճի հարցը¹: Սա առանձնապես պայմանավորված է 20-րդ դարի վերջում «մրցունակություն» հասկացության փոփոխությունների հետ: Այսօր ազգային տնտեսությունների մրցունակությունը առաջին հերթին կախված է աշխատուժի որակից, ինչը սահմանվում է «մարդկային կապիտալ» հասկացությամբ: Այն բնութագրիչների մի համակարգ է, որը սահմանում է մարդու կողմից ստեղծագործական աշխատանք կատարելու ունակությունը՝ ապրանքներ, ծառայություններ, հավելյալ արժեք ստեղծելու նպատակով, այսինքն՝ անհատի, ընկերության, կորպորացիայի, երկրի ամբողջական աշխատուժի որակը, որը դրսևորվում է ընդլայնված արտադրական գործընթացում: Ընդհանուր առմամբ, մարդկային կապիտալի բաղկացուցիչների շարքում կարելի է նշել.

- *առողջական կապիտալը*. առողջության վիճակը և ֆիզիոլոգիական բնութագրիչները,

- *կրթական կապիտալը*. կրթության ընդհանուր և մասնագիտական մակարդակները,

- *սոցիալ-հոգեբանական կապիտալը*. մոտիվացիա և անհատի ու հասարակության հոգեբանական վիճակը,

¹ Տե՛ս նույնը, էջ 281-285:

• *մշակութային կապիտալը*. հասարակական արժեքային համակարգը և կոնկրետ մարդու հոգևոր և բարոյական արժեքները:

Ինչ վերաբերում է առաջին երկու բաղկացուցիչներին, ապա դրանք համարվում են մաշվող. առողջությունը վատանում է և պահանջում է ծախսեր պահպանման համար, իսկ գիտելիքները հնանում են ու պահանջում են անընդհատ լրացումներ: Վերջին երկու բաղկացուցիչներին բնորոշ է անսպառության բացառիկ հատկանիշը: Իսկապես, մոտիվացիան և արժեքների համակարգը, որոնց հենարանը մշակույթն է, ունեն դրականորեն կուտակվելու հատկություն այն դեպքում, երբ մշակույթը, նրա խորը շերտերը չեն ենթարկվում բռնի ոչնչացման: Ցավոք, մեր հասարակությունում տեղի ունեցող փոփոխությունները ապակառուցողական տարրեր մտցրին ազգային մշակույթի միջավայրում՝ նյութական և ֆիզիոլոգիական պահանջմունքների նախապատվություն, քաղաքացիական անտարբերություն և այլն: Ավելին՝ հասարակական-տնտեսական զարգացումների վերջին շրջանում աստիճանաբար ուժեղանում է ինքնության ճգնաժամը՝ որպես աշխարհաբաղաբական լուրջ աղետ: Ասվածը նշանակում է, որ քաղաքացիների շրջանում վերանում է որոշակի սոցիալական խմբի, ազգի, երկրի պատկանելու վստահությունը. չկա ներքին համոզվածություն, թե արդյոք իրենք իրավասու են զբաղեցնել տվյալ տեղը այս կամ այն սոցիալական հիերարխիայում: Եվ հակառակը՝ էլ ավելի է ուժեղանում մարդկանց ինքնանույնացումն իրենց ընտանիքի, ազգության, տարածաշրջանի կամ փոքր տարածքի հետ: Արդյունքում՝ քաղաքացիները ոչ միայն չեն կարող պատասխանել «ո՞վ ենք մենք» հարցին, այլ՝ «ո՞վ եմ ես» հարցին: Այս ամենը մեկ բան է նշանակում՝ քաղաքացիները փախչում են իրենց անբարյացակամ արտաքին աշխարհից դեպի իրենց առանձին աշխարհիկը: Այս տեսակետից *աջակցությունը մարդկանց ինքնության ճանաչման փնտրտուքներում պետք է դիտարկվի որպես ռազմավարական կառավարման գլխավոր խնդիրներից կարևորագույնը*: Նման մոտեցումը հասարակական-տնտեսական արձատական փոփոխությունների արդի պայմաններում առավելագույն չափով կնպաստի ազգային անվտանգության կարևոր խնդիրներից մեկի՝ մարդու և ազգի ինքնանույնացման խնդրի լուծմանը:

Այստեղից էլ բխում է ռազմավարական կառավարման ևս մեկ խնդիր՝ *երկրում մշակույթի ոլորտի զարգացման միջոցով կուտակել յուրաքանչյուր քաղաքացու հոգևոր հատկանիշներից ձևավորված բարոյականության այնպիսի «կրիտիկական զանգված», որն անխուսափելիորեն իր հետևից կբերի տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, ժողովրդագրական և այլ խնդիրների սրության մեղմացում*: Իհարկե խնդիրը հեշտ լուծվողներից չէ, այնուամենայնիվ այն իրագործելի է, ինչը առաջին հերթին ենթադրում է երկրի բնակչության հիմնական՝ աշխատելու, սովորելու, ինչպես նաև այլ ֆիզիոլոգիական պահանջմունքների բավարարումը: Ընդ որում՝ կարևոր է, որ քաղաքացիների նյութական ապահովվածության մեծացումն ու սոցիալ-տնտեսական զարգացումը չառանձնանա հոգևոր պահանջմունքների ձևավորման գործընթացից:

Այստեղ կարևոր է հաշվի առնել մի հանգամանք ևս՝ հասարակության զարգացման ներկա փուլում «մշակույթ» հասկացությունը ապրում է լուրջ վերափոխումներ: Մշակույթն այսօր ոչ միայն նյութական և հոգևոր արժեքների համակարգային համախմբություն է, այլև գործունեություն ծավալվելու սոցիալապես մշակված ձև: Նման լայն ընկալմամբ՝ մշակույթը ներխուժում է ցանկացած կազ-

մակերպչական համակարգի մակրոմիջավայրի բոլոր ոլորտները և, բնականաբար, սոցիալ-տնտեսական զարգացման ցանկացած նախագծի մեջ՝ զրավելով տնտեսական, սոցիալական, տեխնոլոգիական, էկոլոգիական և ինստիտուցիոնալ հատվածները: Իսկապես, տնտեսության արդյունավետությունը էապես կախված է տնտեսական գործունեության մշակույթից, ինչը նշանակում է ժամանակակից կազմակերպչական ու կառավարչական մեթոդների և միջոցների կիրառում: Քաղաքական մշակույթը, օրինակ, անմիջականորեն ազդելով փոխհարաբերությունների ու փոխներգործության արդյունավետության վրա, կարող է նպաստել (եթե տվյալ մշակույթը գտնվում է բարձր մակարդակի վրա) երկրի կամ տարածաշրջանի սոցիալ-տնտեսական զարգացումների արդյունավետության բարձրացմանը: Եվ հակառակը՝ նման քաղաքական մշակույթի բացակայությունը կարող է հանգեցնել տեղեկատվական գործընթացների խաթարման, փոխհարաբերությունների աղճատման և, որպես հետևանք, համակարգային ճգնաժամերի:

Մշակույթի ոլորտի կառավարման ժամանակակից հայեցակարգը՝ որպես մշակութային հաստատությունների համակարգի գործունեության կառավարում, պետք է ներառի երկու սկզբունք՝ *խորը ավանդույթների զգուշավոր պահպանում և հարստացում՝ գումարած կառավարման գործընթացին ցուցաբերվող ժամանակակից մոտեցումների գրազետ օգտագործում*: Սա նշանակում է ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող մի շարք խնդիրների իրագործում:

Մասնավորապես.

- մշակույթի և կրթության ու գիտության ոլորտների միջև համակարգային կապի հաստատում ստեղծագործական և մտավոր ներուժի ներդաշնակ զարգացման, ինչպես նաև յուրաքանչյուր քաղաքացու անհատական աճի ապահովման համար,

- ակտիվ տեղեկատվական քաղաքականության իրականացում երկրի, տարածաշրջանի և աշխարհի տեղեկատվական միջավայրի ձևավորման միջոցով. նման մոտեցումը հնարավորություն կընձեռնի պահպանելու և զարգացնելու մշակութային ավանդույթները՝ ըստ կարելիվոյն զերծ պահելով մեր ինքնությունը արտածին վատ ազդեցություններից և նպաստելով ազգային ինքնության գործընթացի պահպանմանն ու զարգացմանը,

- մշակույթի ոլորտում բյուջետային միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացում գաղափարական, ինչպես նաև առարկայական (գրադարաններ, թանգարաններ, թատրոններ, մշակույթի տներ, ստեղծագործական միություններ և կոլեկտիվներ, կինոթատրոններ և այլն) հատվածի զարգացման երկարաժամկետ ծրագրերի իրագործման միջոցով,

- մշակույթի ոլորտի կազմակերպությունների և հաստատությունների եկամտաբերության աճի խթանում և մշակույթ-սպառող գործունեության կապի ձևավորում,

- հարուստ մշակութային պահանջմունքներ բավարարող պայմանների ստեղծում. ներկայացումներ, ցուցահանդեսներ այցելելու սովորույթի ձևավորումը, կերպարվեստում, դիզայնի և տարբեր ոլորտներում հայկական ավանդույթների օգտագործումը կարող են դառնալ լուրջ հենք՝ զանգվածային գիտակցության վրա ազդելու համար,

- շուկայական հնարքների զինանոցում արդյունավետ միջոց կարող է լինել ճարտարապետական, պատմական, առողջարարական-հոգևոր և այլ տիպի զբոսաշրջության զարգացումը, մշակութային օբյեկտների և մշակույթի ոլորտի

արտադրանքի խթանումը հայկական և համաշխարհային հանրությունում, մշակութային տարաբնույթ ծրագրերի իրականացումը երկրի ներսում և երկրից դուրս:

Այս ամենը պետք է կրի համակարգային բնույթ և լրացնի կառավարման միջոցների ժամանակակից համալիրը: Նման մոտեցումը պահանջում է.

- կառավարման վերաիմաստավորում և կառուցվածքային փոփոխություն. այստեղ առանձնապես կարևորվում է այն փաստը, որ մշակույթի նախարարությունն այս դեպքում պետք է դառնա բնակչության հետ տարվող տեղեկատվական աշխատանքի լուրջ հենք և ոչ թե «ուղղակի» բյուրոկրատական կառույց,

- մշակույթի ոլորտի կառավարման համակարգի՝ համապատասխան կադրերով ապահովում, ինչը նշանակում է կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման ժամանակակից համակարգի, մշակույթի ոլորտի համար կադրերի պլանաչափ զարգացման և ընտրության համապատասխան մոտեցումների ներդրում:

Առաջարկվող դրույթների հետևողականորեն կյանքի կոչումը ենթադրում է մշակութային ավանդույթների, մեր ժողովրդին բնորոշ հոգևոր արժեքային համակարգերի վերականգնման, պահպանման և զարգացման գործընթացների կազմակերպում նորարարական սոցիալական տեխնոլոգիաների և ծրագրերի միջոցով: Դրանք կմեծացնեն հայ հասարակության սոցիալ-հոգեբանական ներուժը, քանի որ պահպանված և զարգացում ապրող մշակույթի տարրերի, ինչպես նաև հայրենասիրական դաստիարակության միջոցով հնարավոր կլինի ապահովել ամուր հոգեբանական հենք այս գործընթացում ներգրավված յուրաքանչյուր անհատի մոտ: Նորարարական սոցիալական ծրագրերի իրագործմամբ հնարավոր կլինի արդյունավետ համալրել մարդկային կապիտալի կարևոր բաղկացուցիչ հանդիսացող սիներգետիկ տեղեկատվական ռեսուրսը՝ հիմնված պահպանվող և զարգացող մշակույթի վրա: Այս տեսակետից մշակույթը գրեթե անսպառ ռեսուրս է, որը վաստակել են մեր նախնիների բոլոր սերունդները: Ուղղակի պահանջվում է միայն մի բան՝ գրագետ գործածություն և ավանդաբար համալրում՝ ելնելով ողջ բնակչության հետաքրքրություններից: Այստեղ լուրջ անելիքներ ունեն ինչպես պետական, այնպես էլ հասարակական կառավարման համակարգերը:

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄՈՂԵԼԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱԴՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանն ամբողջ հետանցումային շրջանում գտնվել է հասարակական-տնտեսական կառավարման արդյունավետ համակարգի փնտրտուքի մեջ: Եվ ինչպես ամբողջ հետխորհրդային երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում դեռևս չի ձևավորվել կառավարման հարաբերականորեն ամուր համակարգ: Փորձենք կատարել փոքրիկ վերլուծություն:

Չասարակական-տնտեսական կառավարման գործող մոդելները և դրանց հայեցակարգային առանձնահատկությունները

Չասարակական-տնտեսական կառավարման էությունն ու առանձնահատկությունները առաջին հերթին պայմանավորված են այն *կառուցվածքային հենքով*, որով իրականացվում են պետական քաղաքականությունն ու սոցիալ-տնտեսական ծրագրերը, ինչպես նաև այն *չափորոշիչներով ու մոտեցումներով*, որոնցով ուղղորդվում են այդ գործընթացների կառավարման ժամանակ: Ելնելով ասվածից՝ անհրաժեշտ է նախ և առաջ առանձնացնել հասարակական-տնտեսական կառավարման միջազգայնորեն փորձարկված հիմնական տեսակները՝ օժտված հայեցակարգային հստակ առանձնահատկություններով.

– *սոցիոտնտեսական*. ենթադրում է, որ պետության հզորությունը գտնվում է ուղղակի կախվածության մեջ տնտեսական աճից ու սոցիալական արդիականացումից (*հայաստանյան կառավարման տրամաբանությունն ինչ-որ տեղ զուգահեռվում է այս մոտեցմանը*),

– *մշակութա-արժեքային*. հիմնված է *ազգային մշակութային ու արժեհամակարգային առանձնահատկությունների վրա* (լայնորեն կիրառվում է Եվրոպայի մայրցամաքային պետություններում և ճապոնիայում),

– *կուսակցական-կառավարչական*. ենթադրում է կառավարության գործունեության վրա կուսակցական վերահսկողություն՝ որպես պետական կառավարման գործիք (արմատավորված է ԱՄՆ-ում ու Մեծ Բրիտանիայում) (*հայաստանյան հասարակական-քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական իրողության մեջ նույնպես այս գործիքն ունի հստակ ազդեցություն*),

– *«նեոկորպորատիվ»*. ենթադրում է կենտրոնացում մասնավորի շահերի և պետության հետ դրանց փոխկապակցվածության ներկայացման վրա փոխհամագործակցությունների ու պայմանավորվածությունների, պետական և մասնավոր ոլորտների շահերի համաձայնեցման միջոցով (*Չայաստանում այս ուղղությամբ փորձերը նույնպես բավական ակտիվ են եղել, այլ խնդիր է, թե որքանով են դրանք հաջողվել*),

– *ինստիտուցիոնալ-քաղաքական*. պետության և նրա ինստիտուտների գործունեությունը դիտարկում է որպես պետական կառավարման որոշիչ գործոն: Քանի որ սովորաբար, կառավարման համակարգերը բնութագրվում են որոշակի պահպանողականությամբ իսկ կառավարվող օբյեկտները, ընդհակառակը, գտնվում են անընդհատ զարգացման մեջ, ժամանակի ընթացքում նրանց փոխհարաբերություններում ծագում են հակասություններ, իսկ զարգացումը կրում է հատվածային բնույթ (*սա նույնպես տեղ է գտել Չայաստանի պետական կառավարման համակարգում*):

Չայաստանի հասարակական-տնտեսական կառավարման ապագա մոդելի ուրվագիծը

Չայաստանի հետանցումային կառավարման փորձը բավականին բարդ ու խառը, անընդհատ փնտրտուքի գործընթաց է, որտեղ պարբերաբար տեղ են գտել կառավարման դիտարկված մոդելներից յուրաքանչյուրին բնորոշ, հատվա-

ծային տարբեր բաղադրիչներ, երբեմն՝ խիստ հակասական: Այստեղ որոշակի դեր է ունեցել այն հանգամանքը, որ Հայաստանում կառավարման խնդիրներն անմիջականորեն պայմանավորված են եղել այնպիսի երևույթներով, ինչպիսիք են քաղաքական հատվածի գերակայությունը տնտեսականի նկատմամբ, ժողովրդավարության թերզարգացվածությունը, գործազրկության ու կոռուպցիայի բարձր մակարդակները, վերահսկման մեխանիզմների ոչ արդյունավետությունը, ինչպես նաև, որ պակաս կարևոր չէ, հասարակության գրագիտության ու կրթվածության արդի պայմաններին ոչ համարժեք մակարդակը և այլն: Ըստ այդմ՝ կառավարման արդյունավետությունը առաջին հերթին պայմանավորված է հասարակական-տնտեսական զարգացման սկզբունքների ու գործոնների, չափորոշիչների ու մոտեցումների՝ կոնկրետ իրավիճակից բխող տարբեր համակցություններով: Սա նշանակում է կառավարման համակարգերի պարբերական վերանայում և անընդհատ ներդաշնակեցում գործող հասարակական-տնտեսական համակարգին:

Հասարակական-տնտեսական խորը վերափոխումների արդի ժամանակահատվածը՝ արտահայտված հասարակական կեցության ու գիտակցության վրա ունեցած խորքային ազդեցություններով, կարելի է սահմանել որպես նոր՝ հոգևոր հասարակության ձևավորման սկիզբ¹, որտեղ մարդը միաժամանակ հանդես է գալիս որպես հասարակական-տնտեսական զարգացման:

- և՛ օբյեկտ, քանի որ հասարակական-տնտեսական զարգացումը առաջին հերթին ենթադրում է մարդու բարեկեցության բարձրացում՝ որպես հայ հասարակության կենսամակարդակի բարձրացման ու երկրի առաջընթաց զարգացման հիմք,

- և՛ սուբյեկտ, այսինքն՝ երկրի կառավարման գործընթացի ակտիվ մասնակիցներ՝ թե՛ որպես կառավարողներ, թե՛ որպես կառավարվողներ:

Սա նշանակում է, որ կառավարման համակարգը նույնպես պետք է ենթարկվի վերանայման՝ այն դարձնելով համահունչ հասարակական-տնտեսական համակարգի փոփոխություններին: Այս տեսակետից Հայաստանի կառավարման համակարգի արդի զարգացումները պետք է համահունչ լինեն հասարակական-տնտեսական արդի զարգացումներին ու կառավարչական գործունեության, ինչպես նաև կորպորատիվ էթիկայի վերափոխումների ժամանակակից միտումներին և *հիմնված լինեն ազգային մշակութային ու արժեհամակարգային առանձնահատկությունների վրա*, որտեղ *որպես հիմնական ռեսուրս հանդես է գալիս մարդը՝ իր մտածելու կարողությամբ ու կրթվածությամբ, որպես շարժիչ ուժ՝ գիտելիքի անընդհատ զարգացումը:*

Հիմք ընդունելով ասվածը, ինչպես նաև հաշվի առնելով, որ Հայաստանն ունի լուրջ մարդկային ու մտավոր ներուժ, ինչպես նաև դարերի խորքից եկող ազգային ավանդույթների մեծ շտեմարան, կարելի է եզրահանգել, որ հայաստանյան արդի իրողության մեջ բավականին արդյունավետ կարող է լինել *կառավարման սոցիո-մշակութային մոդելը:*

¹ Սարիբեկյան Ա., Հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի խնդիրները, Երևան, 201, էջ 38-50:

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Կառավարման սոցիո-մշակութային մոդելի հիմքում չկա հաջողության հասնելու որևէ կոնկրետ տեսություն կամ գաղտնիք: Ավելին՝ ինչպես գտնում է Ակիո Մորիտան¹, որևէ տեսություն, ծրագիր կամ պետական քաղաքականություն չի կարող հաջողություն բերել այնպես, ինչպես դա կարող է անել մարդը²: Այստեղ առանձնապես կարևորվում է կրթված մարդու դերը: Պատահական չէ, որ երկրները, *կրթությունը* դիտարկելով որպես ազգային հարստության առավել կարևոր բաղկացուցիչ, այն դարձրել են պետական քաղաքականության կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Ավելին՝ այդ խնդիրը դարձել է ոչ միայն առանձին երկրների պետական հոգածության հարց, այլ գտնվում է իրավասու միջազգային կառույցների մշտական ուշադրության կենտրոնում: Հայաստանն այս առումով բացառություն չէ:

Հաշվի առնելով, որ երկրի առաջընթաց զարգացման գործում գնալով գերիշխող են դառնում ոչ տնտեսական գործոնները, մասնավորապես մշակույթը, ավելի հստակ է դառնում այն բանի գիտակցումը, որ բոլոր փոփոխությունները սկսվում են մշակույթից, որը, ազդելով մտածելակերպի վրա, ձևավորում է նոր մարդ, նոր գործող անձինք և, ի վերջո, նոր տնտեսական խնդիրների ներքո վերածակվելով է քաղաքական համակարգը: Հիմնական գաղափարն այն է, որ զարգացման հիմնական ազդակները ծագում են հենց մարդկային մշակույթում, որն էլ սահմանում է հետագա փոփոխությունների ուղին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են ՀՀ հասարակական-տնտեսական կառավարման հիմնախնդիրները և դիտարկվում է կառավարման ազգային հայեցակարգը սոցիալ-մշակութային տեսակետից:

АННОТАЦИЯ

САРИБЕКЯН А. – СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИМИ ПРОЦЕССАМИ В АРМЕНИИ

В статье обсуждаются проблемы общественно-экономического управления РА и рассматривается национальный концепт управления, с социально-культурной точки зрения.

SUMMARY

SARIBEKYAN A. – CURRENT PROBLEMS OF SOCIAL-ECONOMIC PROCESSES MANAGEMENT IN ARMENIA

The article discusses the problems of social-economic management in RA as well as national concept of governance which is considered from social-cultural viewpoint.

¹ Акио М., *Сделано в Японии*, М., Альпина Паблишер, 2007, ст. 59.

² Համաշխարհային բանկի տվյալներով՝ ազգային հարստության միայն 16%-ն է կազմում արտադրական բաղադրիչը, մնացած մասը կազմում է մարդկային ռեսուրսը՝ օժտված կրթական ու մշակութային լուրջ ներուժով: